

Abu Ali Ibn Sino- qomusiy olim

Tursunmurodov Otabek

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Annotatsiya: Maqolada Ibn Sino hayoti, ijodi, yozgan asarlari, ilm-fanga qo'shgan

hissasi yoritildi

Kalit so'zlar: *Mantiq, Falsafa, ensiklopediya, Avitsenna, Qur'on, Metafizika*
Abu Ali al-Husain ibn Abdulloh ibn Sino – Buxoro yaqinidagi qadimiy Afshona qishlog'ida 980- yilda tug'ilgan, 1037-yilda esa Hamadonda olamdan o'tgan. Qisqartirilgan nomi Ibn Sino, lotinchadagisi – Avitsenna serqirra tabbiyot xodimi, fizik, faylasuf, matematik, astronom, kimyogar va musiqashunos. Bugungi kunda ham dolzarligini yo'qotmagan “Davolash kitobi” va “Kanun at-tib” kabi mashhur tibbiyot asarlari muallifi. “Tibbiyot fani qonun-qoidalari” mashhur ensiklopediyasi ko'p asrlar davomida tibbiyot bo'yicha qo'llanma bo'lib, Rim, Yunon, Hindiston va O'rta Osiyo shifokorlarining tajribasi va nuqtai nazarini o'z ichiga olgan. Ibn Sino fan tarixidagi buyuk shaxslardandir. G'arb dunyosida uni Islomiy Sharqining buyuk allomasi deb hisoblashgan. G'arbda Avitsenna (ingl. Avicenna) nomi bilan mashhur. Ibn Sinoning otasi Abdulloh Balx shahridan bo'lib, Somoniylar amiri Nuh ibn Mansur (967—997) davrida Buxoro tomoniga ko'chib, Hurmaysan qishlog'iga moliya amaldori etib tayinlanadi. U Afshona qishlog'ida Sitora ismli qizga uylanib ikki o'g'il farzand ko'radi. O'g'illarining kattasi Husayn (Ibn Sino), kenjasi Mahmud edi. Husayn 5 yoshga kirgach, Ibn Sinolar oilasi poytaxt — Buxoroga ko'chib keladi va uni o'qishga beradilar. 10 yoshga yetar yetmas Ibn Sino Qur'on va adab darslarini to'la o'zlashtiradi. Ayni vaqtda u hisob va aljabr bilan ham shug'ullanadi, arab tili va adabiyotini mukammal egallaydi. Ibn Sinoning ilm sohasidagi dastlabki ustozlari Abu Abdulloh Notiliy edi. U el orasida hakim va faylasuf sifatida mashhur bo'lgani uchun otasi Ibn Sinoni unga shogirdlikka berdi. Notiliyning qo'lida olim mantiq, handasa va falakiyotni o'rgandi va ba'zi falsafiy

masalalarda ustozidan ham o'zib ketdi. Ibn Sinoning aql-zakovatini ko'rgan ustozlari uni ilmdan boshqa narsa bilan shug'ullantirmaslikni tayinlaydi. Shundan so'ng ota o'g'liga ilm o'rganish va bilimlarini chuqurlashtirish uchun barcha sharoitlarni yaratib berdi. Abu Ali tinmay mutolaa qilib, turli ilm sohalarini o'zlashtirishga kirishdi. U musiqa, optika, kimyo, fiqh kabi fanlarni o'qidi, xususan, tabobatni sevib o'rgandi va bu ilmda tez kamol topa boshladi. Ibn Sinoning tib ilmida yuksak mahoratga erishishida Buxorolik boshqa bir tabib Abu Mansur al Hasan ibn Nuh al Qumriyning xizmati katta bo'ldi. Ibn Sino undan tabobat darenii olib, bu ilmning ko'p sirlarini o'rgangan. Qumriy bu davrda ancha keksayib qolgan bo'lib, 999-yilda vafot etdi. Ibn Sino 17 yoshdayoq, Buxoro xalqi orasida mohir tabib sifatida tanildi. O'sha kezlarda hukmdor Nuh ibn Mansur betob bo'lib, saroy tabiblari uni davolashdan o'zib edilar. Dovrug'i butun shaharga yoyilgan yosh tabibni amirni davolash uchun saroyga taklif qiladilar. Uning muolajasidan bemor tezda sog'ayib, oyoqqa turadi. Evaziga Ibn Sino saroy kutubxonasidan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Somoniylarning kutubxonasi o'sha davrda butun O'rta va Yaqin Sharqdagi eng katta va boy kutubxonalardan sanalardi. Ibn Sino bir necha yil davomida shu kutubxonada kechayu kunduz mutolaa bilan mashg'ul bo'lib, o'z davrining eng o'qimishli, bilim doirasi keng kishilaridan biriga aylandi va shu paytdan boshlab o'rta asr falsafasini mustaqil o'rganishga kirishdi. U yunon mualliflarining, xususan, Aristotelning „Metafizika“ asarini berilib mutolaa qildi. Lekin bu kitobda bayon qilinganlarning aksariyati Ibn Sino ga tushunarsiz edi. Tasodifan yosh olimning qo'liga Abu Nasr Forobiyning „Metafizikaning maqsadlari haqida“gi kitobi tushib qoladi va uni o'qib chiqibgina Ibn Sino metafizikani o'zlashtirishga muvaffaq bo'ladi. Shunday qilib, Ibn Sino zaruriy bilimlarning barchasini Buxoroda oldi. Olimning ilmiy ijodi 18 yoshidan boshlandi. U Nuh ibn Mansurga atab nafsoniy quvvatlar haqida risola, „Urjuza“ tibbiy she'riy asari, o'z qo'shnisi va do'sti Abulhusayn al-Aruziyning iltimosiga binoan, ko'p fanlarni o'z ichiga olgan „Alhikmat al-Aruziy“ („Aruziy hikmati“) asarini ta'lif etdi. Undan tashqari, boshqa bir do'sti faqih Abu Bakr Albarqiy (yoki Baraqiy)ning iltimosiga ko'ra, 20 jildli „Alhosil val-mahsul“ („Yakun va natija“) qomusiy asari

hamda 2 jildli „Kitob al-bir val-ism“ („Sahovat va jinoyat kitobi“)ni yozdi. Qoraxoniylar 999-yil Buxoroni zabt etib, Somoniylar davlatini ag‘darganidan keyin Ibn Sino hayotida tashvishli, notinch va og‘ir damlar boshlandi. 1002-yil uning otasi vafot etdi. Ikki sulola vakillarining taxt uchun kurashi 1005-yilgacha davom etib, oxiri Qoraxoniylarning butkul g‘alabasi bilan tugadi. Bunday vaziyatda Buxoroda ortiq qolib bo‘lmas edi. Shu bois Ibn Sino o‘z yurtini tark etib Xorazmga bosh olib ketdi. XI-asr boshlarida Xorazm qoraxoniylar hujumidan birmuncha tinch bo‘lib, iqtisodiy va madaniy jihatdan ancha rivojlangan o‘lka edi. Xorazmshohlar Ali ibn Ma‘mun (997— 1009) va Ma‘mun ibn Ma‘mun (1009— 1017) ilm fanga e‘tiborli hukmdorlar bo‘lib, olimlarga ilmiy ijod uchun qulay sharoit yaratib bergan edilar. Shu bois bu davrda Xorazmning poytaxti Gurganj(Urganch)da zamonasining ko‘pgina taniqli olimlari to‘plandi. Yirik matematik va astronom Abu Nasr ibn Iroq, (1034-yilda vafot etgan), mashhur tabib va faylasuflar Abu Saql Masihiy (1010-yilda vafot etgan), Abu alXayr Hammor (942—1030) va buyuk olim Abu Rayhon Beruniy shular jumlasidan. Ana shu ilmiy davraga 1005-yil Ibn Sino ham kelib qo‘shildi. Xorazmda Ibn Sino, asosan, matematika va astronomiya bilan shug‘ullandi. Bu sohalardagi bilimlarining chuqurlashib, ilmiy dunyoqarashining shakllanishida Ibn Iroq va Beruniy bilan bo‘lgan ilmiy muloqotlar katta ahamiyat kasb etdi. Ibn Sinoning Aristotel ta‘limoti xususida Beruniy bilan va o‘zining shogirdi Baxmanyor bilan yozishmalari tarixda mashhurdir. Ibn Sino Abu Saxl Masihiyning tibbiy tajribasi va bilimlaridan ham katta saboq oldi. Xorazmshoh vaziri Abulhusayn as-Sahliy ilmlarni sevuvchi kishi bo‘lganidan, Ibn Sino u bilan do‘stlashadi va unga atab alkimyoga oid „Risola aliksir“ („Eliksir haqida risola“) nomli asar yozdi. Ibn Sino Hamadonda 1023-yilgacha istiqomat qiladi va ayrim siyosiy sabablarga ko‘ra, shu yili Isfahonga jo‘nab ketadi. Umrining qolgan 14 yilini shu yerda o‘tkazdi. Bu yerda ham u tinimsiz ilmiy ish bilan mashg‘ul bo‘lib, bir qancha asarlar yaratdi. Ular orasida tib, falsafa, aniq fanlar, tilshunoslik kabi fanlarga oid kitoblar bor. „Kitob ash-shifo“ning qismlari, fors tilidagi „Donishnoma“ va 20 jildli „Insof-adolat kitobi“ shular jumlasidan. Jurjoniyning yozishicha, Ibn Sino garchi, jismoniy juda baquvvat bo‘lsada, biroq, shaharma-

shahar darbadarlikda yurish, kecha-kunduz tinim bilmay ishlash va bir necha bor ta'qib qilinib, hatto hibsda yotishlar olimning salomatligiga jiddiy ta'sir etdi. U qulanj (Kolit) kasalligiga chalindi. Alouddavlaning Hamadonga yurishi vaqtida Ibn Sino qattiq betobligiga qaramay, u bilan birga safarga chiqadi. Yo'lda dardi qo'zg'ab olimning tamomila madori quriydi va oqibatda u shu darddan 57 yoshida vafot etadi. Olim Hamadonda dafn etiladi. Uning qabri ustiga 1952-yilda maqbara ishlangan (me'mori X. Sayxun). Maqbara Ibn Sinoga bag'ishlangan muzey xonalarini ham o'z ichiga oladi. Ibn Sinoning ilmiy merosini shartli ravishda 4 qismga, ya'ni falsafiy, tabiiy, adabiy va tibbiy sohalarga bo'lish mumkin, olim shularning har birida chuqur iz qoldirgan. Lekin Ibn Sino asarlarining miqdoriy nisbatiga nazar solsak, olimning qiziqish va e'tibori ko'proq falsafa va tibga qaratilganini ko'ramiz. Garchi, uni „Avitsenna“ sifatida G'arbda mashhur qilgan uning tibbiy merosi, xususan, „Tib qonunlari“ bo'lsada, „Shayh ar-Rais“ nomi, avvalambor, uning buyuk faylasufligiga ishoradir. Ibn Sinoning yana bir falsafiy asari „Kitob annajot“ „Kitob ash-shifo“ ning qisqartirilgan shakli bo'lib, u ham qisman jahonning bir necha tillariga tarjima qilingan. Olimning falsafiy qarashlari yana „Al-ishorat vattanbihot“ („Ishoralalar va tanbihlar“), „Hikmat almashriqiyn“ („Sharqchilar falsafasi“), „Kitob al-ishorat filmantiq va lhikmat“ („Mantiq va falsafaning ishoralari“), fors tilida yozilgan „Donishnoma“ („Bilim kitobi“) va boshqa turli hajmdagi falsafiy risolalarda hamda „Tayr qissasi“, „Salomon va Ibsol“, „Hayy ibn Yaqzon“, „Yusuf qaqida qissa“ kabi falsafiy mazmunli badiiy qissalarda o'z aksini topgan. Ibn Sinoning dunyoqarashi Aristotel ta'limoti va Forobiy asarlari ta'sirida shakllandi. Uning fikricha, falsafaning vazifasi mavjudotni, ya'ni barcha mavjud narsalarni, ularning kelib chiqishi, tartibi, o'zaro munosabati, birbiriga o'tishini zaruriyat, imkoniyat, voqelik, sababiyat omillari asosida har tomonlama o'rganishdan iborat. Olamda mavjud barcha narsalar ikkiga bo'linadi: zaruriy vujud (vujudi vojib) va imkoniy vujud (vujudi mumkin). Zaruriy vujud eng irodali, qudratli, dono tangridir. Qolgan narsalar imkoniyat tarzida mavjud bo'lib, Tangridan kelib chiqadi. Zaruriy vujud bilan imkoniy vujud munosabati sabab va oqibat munosabatidir. Bu jarayonda olamdagi hamma narsalar

emanatsiya tarzida, ya'ni quyoshdan chiqayotgan nur shaklida astasekin amalga oshadi. Shu tartibda imkoniyat shaklida mavjud bo'lgan aql, jon, jism, ular bilan bog'liq osmon sferalari kelib chikadi. Bular hammasi substansiya (javhar) bo'lib, yana borliqda aksidensiya — narsalarning belgilari, rangi, hajmi, xillari mavjud. Jism shakl va moddadan tashkil topadi. Xudo abadiy, uning oqibati bo'lmish materiya ham abadiydir. Uning o'zi boshqa tayin jismlarning asosidir. Narsalarning moddiy asosi hech qachon yo'qolmaydi. Materiyaning eng sodda bo'linmas shakli 4 unsur: havo, olov, suv, tuproqdan iborat. Ularning turlicha o'zaro birikuvi natijasida murakkab moddiy narsalar tashkil topadi. Murakkab narsalar shaklan o'zgarishi mumkin, lekin ularning moddiy asosi bo'lgan 4 unsur yo'qolmaydi, abadiy saklanadi. Ibn Sino fikricha, avval tog'- toshlarso'ng o'simlik, hayvonot va taraqqiyotning yakuni sifatida boshqa jonzotlardan aqli, tafakkur qilish qobiliyati va tili bilan farq qiluvchi inson vujudga kelgan. Hodisalarni chuqur bilish, fan bilan shug'ullanish insongagina xosdir. Inson bilimlari narsalarni bilish yordamida vujudga keladi. Bilish hissiy bilish va tushunchalar yordamida fikrlashdan tashkil topadi. Sezgida narsa hodisalarning ayrim, tashqi belgilari, tayin tomonlari bilinsa, aql ularning mohiyatini, ichki tomonlarini mavhumlashtirish va umumlashtirish yordamida bila oladi. Inson aqli turli fanlarni o'rganish yordamida boyiydi, rivoj topadi. Ibn Sino tushunchasida bilimlarni chuqur o'rganish orqali xudoni bilish mumkin degan fikr yotadi. U mavjud bilimlarni egallagan insongina haqiqiy musulmon bo'la oladi, deb tushunadi. Ibn Sino mantiqni ilmiy bilishning, mavjudotni o'rganishning ilmiy usuli deb biladi. „Mantiq, — deb yozadi Ibn Sino — insonga shunday bir krida beradiki, bu krida yordamida inson xulosa chiqarishda xatolardan saqlanadi“. U mantiqiy usullar, ta'riflash, hukm, xulosa chiqarish, isbotlash masalalarini chuqur o'rgandi, mantiq fanini Forobiydan so'ng bilishning to'g'ri metodi sifatida rivojlantirdi. Ibn Sino o'z davridagi tabiiy fanlarning rivojiga ham ulkan hissa qo'shgan olimdir. Uning tabiiy-ilmiy qarashlari „Kitob ash-shifo“ ning tabiiy fanlarga oid qismida bayon qilingan. Olimning ba'zi geologik jarayonlarga oid mulohazalari hozirgi ilmiy nazariyalarga juda yaqindir. Uningcha, vulqonlar aslida tog' paydo bo'lishi va zilzilalar bilan bog'liq. Tog' paydo bo'li-

shining o'zi esa 2 yo'l bilan bo'ladi: 1) kuchli yer qimirlashi vaqtida yer qobig'ining ko'tarilishi; 2) suv orqali va havoning asta-sekin ta'siri natijasida chuqur jarliklar paydo bo'lib, natijada ularning yonida balandlik hosil bo'lib qolishi. Zilzilaning paydo bo'lishiga ham bir necha sabablar bor. Ularning biri gazsimon yo olovsimon bug' bo'ladi. Mana shu bug' harakatga kelib, yerni qimirlatadi. Suvlarning yer ostiga sizib kirishi, tekis yer chetining o'pirilishi, ba'zida tog' cho'qqilarining kuch bilan qulashi ham zilzilaga sabab bo'ladi. Olim fikricha, yer yuzasining ma'lum qismi bir mahallar dengiz tubi bo'lgan, zamon o'tishi bilan geologik jarayon oqibatida suv xavzalari o'rni o'zgargan. Bir vaqtlar dengiz bo'lib, hozir quruklikka aylangan yerlarda dengiz hayvonlarining tosh-qotgan qoldiqlari saqlanib qolgan. U bunday yerlarga Kufa, Misr va Xorazm yerlarini kiritadi. Xulosa: Abu Ali ibn Sino nomi bilan mashhur bo'lgan Abu Ali Husayn ibn Abdulloh ibn Hasan ibn Ali ibn Sino o'rta asrlarning dunyodagi eng yirik olim va tabiblaridan biri edi; U astronom, kimyogar, geolog, mantiq, matematik, fizik, psixolog, faylasuf va buyuk fors va tojik tillari o'qituvchisi. Ibn Sino turli fanlar bo'yicha 450 dan ortiq risolalar yozgan bo'lsa, ulardan faqat 240 tasi bizgacha yetib kelgan. Bu dissertatsiyalar fanning aksariyat sohalarini qamrab olgan bo'lib, xususan, ularning 150 tasi falsafa, 40 dan ortig'i esa tibbiyot sohasiga oid. Uning eng mashhur asarlari "ash-Shifo" va "al-Qanunu fi-t-tib" bo'lib, ular eng yirik professional va falsafiy ensiklopediyalardan bo'lib, 19-asrgacha Yevropa universitetlarida o'qitilib kelingan. Abu Ali Sino yunon olimi Galen tajribasiga, Arastu metafizikasiga, qadimgi Eron, Mesopotamiya va qadimgi Hindiston tibbiyot fanlariga tayangan holda tibbiyot fanining rivojlanishiga beqiyos hissa qo'shdi. Sino ham zamonaviy tibbiyot va bolin tibbiyotining otasi hisoblanadi. U, shuningdek, sino mantiqning asoschisi, sino falsafa maktabidir. U shuningdek, tananing jismoniy momentining asosiy kontsepsiyasining otasi sifatida ham tanilgan. U geologik superpozitsiya qonuniga qimmatli hissa qo'shgan "geologiyaning otasi" sifatida ham mashhur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Petrov, V. D. „Ibn Sina-velikiy sredneaziatskiy ucheniy ensiklopedist.“ Abu Ali Ibn Sina. Kanon vrachebnoy nauki. Tashkent, 1981
2. (unspecified title)
3. Avicenna and the Visionary Recital (en), 2016-04-19.. ISBN 9780691630540. „In this work a distinguished scholar of Islamic religion examines the mysticism and psychological thought of the great eleventh-century Persian philosopher and physician Avicenna (Ibn Sina), author of over a hundred works on theology, logic, medicine, and mathematics.“
4. Daly, Jonathan The Rise of Western Power: A Comparative History of Western Civilization (en). A&C Black, 2013-12-19. — s. 18. ISBN 978-1-4411-1851-6.
5. (en) Avicenna | Persian philosopher and scientist, qaraldi: 2018-08-04
6. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. T., 2003. 9-bet